

נחום קרלינסקי

תולדות העם הפלסטיני בארצו, בגלותו ובמאבקו

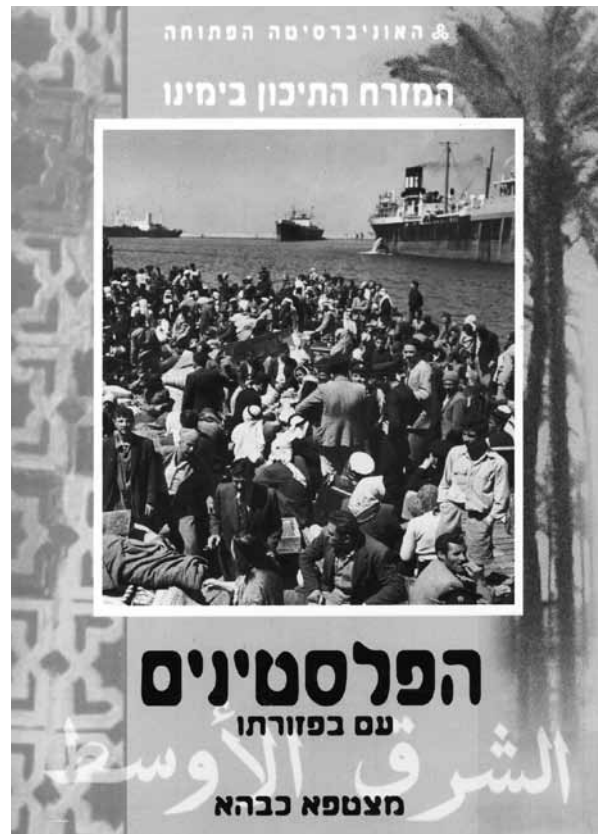
מצטפא כבהא, הפלסטינים: עם בפזורתו (המזרח
התיכון בימינו, 6), רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, תש"ע,
319 עמ'

ספרו של פרופ' מצטפא כבהא, מהחוקרים המובילים
של תולדות החברה הערבית-הפלסטינית בתקופת
המנדט ושל תולדות התקשורת הערבית בארץ,

ה'פלסטינים: עם בפזורתו' הוא תוספת מבורכת על
החיבורים המעטים על תולדות העם הפלסטיני עד
ימינו העומדים לרשות קהל הקוראים עברית.
הספר הוא אחד בשורת ספרים שראו אור בסדרה
מעניינת וחשובה נוספת שהפיקה האוניברסיטה
הפתוחה, 'המזרח התיכון בימינו'. כמו שאר ספרי
הסדרה, הספר שלפנינו הוא פרי עטו של חוקר
מוביל בתחומו, נשמרו בו בקפדנות כללי המחקר
והציטוט, ונכללה בו ביבליוגרפיה עשירה ומוערת
על נושא הספר. הספר כתוב באורח מדויק ובסגנון
קולח ונגיש לקהל המתעניין. התוצאה המתקבלת
היא לפיכך נרטיב מבוסס, מעורר עניין ונוח
לקריאה. איורים רבים מאוד, המלווים בהסברים
מפורטים, מעניקים לספר עומק נוסף וקשר
חוייתי למאורעות ולסוגיות הנדונים בו.

הספר חשוב מכמה היבטים. הוא מעשיר
כאמור את המדף הדל יחסית של ספרים בעברית
על אודות סיפורם הכולל של הפלסטינים עד
ימינו. כמו כן הוא מציג טענה החורגת במידה לא
מבוטלת מהגישות המקובלות במחקר ההיסטוריה
הפלסטינית. אך להבנתי חשוב במיוחד שמחבר
הספר הוא חוקר ערבי-פלסטיני בן הארץ, אזרח
ואקדמאי ישראלי; שהספר ראה אור דווקא
במוסד אקדמי ישראלי בעל מוניטין; ושהוא נכתב
מלכתחילה עבור הקהל המתעניין הקורא עברית.
במילים אחרות, הספר מציע לקהל הישראלי
נרטיב אותנטי, מוסמך ושקול של תולדות
ה'אחר' המובהק של המפעל הציוני, הוא הערבי-
הפלסטיני, המתמודד עמו על השייכות לאותה
כברת ארץ ועל הקיום בה.

התזה המרכזית ב'הפלסטינים: עם בפזורתו'
משתקפת באופן תמציתי ובהיר בכותרתו:
הפלסטינים הם עם שגיבש את תודעתו הלאומית
כאשר ישב על אדמתו, פלסטין, ושאף נתן לה
ביטוי קונקרטי במסודות פוליטיים, חברתיים
ותרבותיים ובמאבק להגדרה עצמית; עתה העם

הפלטיים והן בשאלת התפתחותה של תודעה לאומית פלסטינית אחרי הנכבה. ואכן אם תולדות העם הפלסטיני הן תולדות העם היושב בארצו, הרי הערבים-הפלסטינים בישראל הם חלק בלתי נפרד מהיסטוריה זו. המחבר אף מגדירם במונח המביע באופן חד-משמעי תודעה לאומית פלסטינית: 'המחבר בחר לנכון להשתמש במונח "המיעוט הלאומי הערבי-פלסטיני בישראל"' (עמ' 151). בהתאם לתזה המרכזית של המחבר מוקדשים מחצית מעמודי הספר לניתוח ממדים שונים בחברה הפלסטינית, מוסדותיה ומאבקה כאשר עדיין חייתה כולה על אדמתה, כלומר עד תום מלחמת 1948. שלא במקרה בוחר ככהא לפתוח את חיבורו בפרק שעניינו 'מרד 1936-1939 ומורשתו' (קודם לפרק זה מבוא קצר). המרד יצר שורה של גיבורים שנכנסו למיתולוגיה הלאומית הפלסטינית, ביטא את מאבקו של העם הפלסטיני לשחרור ולעצמאות בארצו, ודפוסי הפעולה שנקבעו בו, 'הרטוריקה הלאומית והסמלים [...] נשתמרו בגלגלים מאוחרים יותר של המאבק הלאומי הפלסטיני', כולל ב'אנתפאדה הראשונה והשנייה' (עמ' 30). עם זאת התדרדרות המרד למלחמת אזרחים עקובה מדם וכישלוננו הצבאי 'נחשבים למאורע טראומטי בזיכרון הפלסטיני הקולקטיבי' (שם). ככהא, הנאמן למגמה לשרטט נרטיב לא קרבני, מותח ביקורת נוקבת על מנהיג התנועה הלאומית הפלסטינית בתקופת המנדט,

הפלסטיני מפוזר וחלקו מנותק ממולדתו, אך מקור זהות שלו והיסוד המאחד אותו גם בפזורתו היו ונתרו ארץ המולדת והמאבק לשחרורה (עמ' 13-20). ההשוואה העולה מיד על הדעת היא ללא ספק הבניית התודעה הלאומית-הציונית, שקווי הדמיון בינה ובין גישתו של ככהא ניכרים לעין, כולל כמובן תודעת השייכות לאותה ככרת ארץ.¹ אולם דומה כי התפיסה של ככהא מאתגרת דיוקא את הגישה המרכזית במחקר, הרואה בנכבה הפלסטינית של 1948 את המאורע המכונן של הלאומיות הפלסטינית.² כאמור ככהא בא לערער על גישה זו ומדגיש את מרכזיות התקופה שבה ישב העם על אדמתו.

קו מרכזי נוסף בספרו של ככהא הוא הסתייגותו ממה שהוא מגדיר 'השאיפה להנציח את "דמות הקורבן"' בנרטיב הפלסטיני וטיפוח 'תפיסת הקונספירציה והחצנת כל אחריות ואשמה' (עמ' 147). בכך מצטרף ככהא למגמה מתחזקת והולכת בקרב אינטלקטואלים פלסטינים, בישראל ומחוצה לה, מגמה של ביקורת עצמית על היבטים שונים בתולדות החברה הפלסטינית ומנהיגותה. למרות הקשיים הוא קורא לעיצוב מדעי-היסטורי של נרטיב פלסטיני שיהיה בו 'חשבון נפש מאוזן וביקורת נטולת פניות של העבר' (שם).

ככהא מחדש גם בשלבו באופן אינטגרלי את תולדות הערבים-הפלסטינים במדינת ישראל בסיפור הכללי של תולדות העם הפלסטיני, הן בסוגיית

זו התמקדה בנכבה ובמאבק לשחרור פלסטין. ראו למשל: ר' ח'אלידי, כלוב הברזל: סיפור מאבקם של הפלסטינים למדינה, תרגמה א' ברורי, ירושלים תשע"א; מ' שמש, התחייה הלאומית הפלסטינית: בצל משבר מנהיגות מהופתי עד שקירי, 1937-1967, קריית שדה-בוקר תשע"ב. קימרלינג ומגדל הצינו גישה שונה מעט, שלפיה כל זהות לאומית ובכלל זה זהות הפלסטינית נמצאת בתהליך מתמיד של שניו. ראו: ב' קימרלינג וי"ש מגדל, פלסטינים: עם בהיווצרותו: למן המרד נגד מוחמד עלי ועד לכינון הרשות הלאומית, ירושלים 1999.

1 ראו למשל: י' ברטל, קוזובדווי: 'עם' ו'ארץ' בלאומיות היהודית, תל-אביב תשס"ז. ככהא, כמו ברטל, מאמץ את הפרשנות של צמיחת תודעת הלאומיות המורדנית, פרשנות המזוהה עם אנתוני סמית, וטוען כי גם הלאומיות הפלסטינית צמחה בעקבות תהליכי המודרניזציה שעברה החברה, תהליכים שהפגישו את היסוד האתני עם שכבת אינטלקטואלים שחיפשו יסוד מאחד חדש לחברתם. ראו: עמ' 13-19.

2 המחזיקים בתפיסה זו מסכימים כי התנועה הלאומית הפלסטינית צמחה עוד קודם לנכבה, אך בעקבות האסון הפלסטיני של 1948 היא נאלצה להתחדש, והתחדשות

כבר בעיצומה, וסייעה רבות לתהליכים שמתאר כבהא. אלא שההתאוששות לא הבשילה, טוען כבהא, בעיקר משום שהמנהיג הגולה, חאג' אמין אלחסיני, סיכל כל התארגנות פוליטית, חברתית או כלכלית שהיה בה פוטנציאל להתאוששות אך גם אפשרות של חלופה למנהיגותו.

שלא ככותבים אחרים, ובהתאם לגישה האנטי-קרבנית, כבהא אינו מתחמק מדיון מפורט באירועי 1948. זהו דיון ענייני הכתוב בלשון המנסה להימנע ככל האפשר מסחף רגשי, ומודגש בו המאבק הצבאי ולא נושא הפליטות הפלסטינית. בהתבוננות על השלב הראשון – והמכריע – של המלחמה מנקודת המבט של הצבאות הפולשים ניכר עד כמה הם היו קרובים להטות את המערכה לטובתם. דברים אלה מתאשרים ממחקריהם של חוקרים ישראלים, ובכלל זה ממחקר של היסטוריון 'ביקורת' כאבי שליים.⁴ באופן פרדוקסלי נקודת המבט שממנה מתבונן כבהא על אירועי 1948 מחזקת לדעתי דווקא את טענתה של ההיסטוריוגרפיה ה'שנה' שמדינת ישראל הייתה נתונה בסכנה קיומית של ממש בשלושת השבועות שלאחר הפלישה הערבית. הפרספקטיבה שבספרו של כבהא מעוררת אף את התהייה שממעטים לעסוק בה במחקר, אם לא קיבלה עליה הנהגת היישוב, ורוד בן-גוריון בראשה, סיכון גדול מדי ובלתי מחושב דיו בבחירה לצאת למלחמה.⁵

המחצית השנייה של 'הפלסטינים: עם בפזורת' מוקדשת לסיפור 'מאבק העם הפלסטיני להתגבשות

חאג' אמין אלחסיני, ורואה בו אשם מרכזי בכישלון הנהגת המרד. בריחתו מהארץ והדיכוי האלים של מתנגדיו ריסקו כל אפשרות לקיום הנהגה לאומית מאוחדת, טוען כבהא. יתר על כן, אלחסיני 'התעלם מכל סיכוי להישג חלקי' ודחה את הצעת תכנית החלוקה של ועדת פיל, ומעל לכול – דחה את 'הספר הלבן' של 1939 (עמ' 31-32). כבהא אינו מסתיר כי מטרת המרד של אלחסיני הייתה 'עקירת 400,000 יהודים מהארץ וביטול המנדט' (עמ' 32).

על פי טענה קרבנית נוספת בהיסטוריוגרפיה הפלסטינית, כישלון מרד 1936-1939 פגע קשה כל כך בחברה הפלסטינית ובהנהגתה עד שזו נותרה חסרת אונים בהגיע המבחן הקריטי של 1948 (עמ' 53). 'טיעון זה מתעלם משלוש שנים של התאוששות בחברה הפלסטינית', אומר כבהא, 'שנים שבהן התחדשו תהליכים שנעצרו עם פרוץ המרד, ושהייתה טמונה בהם הבטחה להתחדשות וצמיחה' (שם). כבהא מייחס חשיבות מיוחדת לתקופה זו, המוגדרת בספרו תקופת 'ניצני תקומה בטרם סער', ומקדיש לה עמודים רבים. התיאור העשיר של הקמת ארגונים עממיים לנוער, לפועלים ולנשים, של ייסוד מגוון מפלגות פוליטיות, לשכות מסחר וארגונים כלכליים ושל פריחה תרבותית בתקופה זו, מבסס היטב את טענתו.³ אציין רק כי למיטב שיפוטי ההתאוששות בחברה הפלסטינית, במיוחד בהיבטיה הכלכליים, החלה לא עם תום מלחמת העולם השנייה אלא

4 A. Shlaim, 'Israel and the Arab Coalition in 1948', E.L. Rogan & A. Shlaim (eds.), *The War for Palestine: Rewriting the History of 1948*, Cambridge 2001, pp. 79-103; D. Tal, *War in Palestine, 1948: Strategy and Diplomacy*, London & New York 2004

5 גלבר עמד במפורש על אי מוכנותו הצבאית של היישוב וציין שהנהגתו הצבאית והמדינית התריעה על כך לא אחת עוד בראשית 1948. עם זאת הוא צידד בנישואו של בן-גוריון, 'שלעתים קרובות העדיף [...]

3 הניתוח של כבהא מעלה מיד על הדעת את ספרו החשוב של המזרחן ואיש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית יעקב שמעוני, שפורסם כשנה לפני פרוץ מלחמת העצמאות הישראלית והנכבה הפלסטינית. ראו: "שמעוני, ערבי ארץ-ישראל, תל-אביב תש"ז. ספרו המקיף של שמעוני הוא עדות מכלי ראשון וכת הזמן על מגוון פניה של החברה הערבית בארץ ועל זהותה הלאומית הפלשתינאית-ערבית' (שמעוני [שם], עמ' 269).

חלקם הגיעו לעמדות השפעה בחברה, בתרבות ובפוליטיקה, אך המשותף לכולם שהם פליטים בארצם ובמדינתם. המחבר אינו חוסך ביקורת מאנשי ההנהגה המסורתית הפלסטינית שקיימו יחסי קרבה עם הבריטים ועם המוסדות היהודיים והישראליים 'תמורת טובות הנאה' (עמ' 184).

כמו בקריאה בכל חיבור, מבוסס ומקיף ככל שיהיה, עלו בי כמה הרהורים כלליים הנובעים מנקודת הראייה המיוחדת שלי את התהליכים המתוארים בו.⁶ למרות הביקורת הפנימית המובעת בספר נראה שגישתו של כבהא דומה במידה מפתיעה לגישת ההיסטוריוגרפיה הציונית והישראלית הממסדית ולמעשה לזו של כל היסטוריוגרפיה לאומית. כמותן הוא מייחס משקל שולי למעגלי השפעה חיצוניים, והסיפור המוצג הוא בעיקרו ערבי-פלסטיני פנימי. יש להצטער על שאין בספר כל אזכור לשיתופי הפעולה הלא מבוטלים שהתקיימו בין יהודים לערבים עד 1948 – בערים ה'מעורבות' יפו, ירושלים, טבריה וחיפה, בארגוני פועלים, בשביתות משותפות או בארגוני פרדסנים. אין בו גם הכרה בהשפעת ישראל על תהליכים כלכליים, חברתיים ותרבותיים שהתחוללו בקרב הערבים הפלסטינים בישראל ובשטחים שבשליטתה הצבאית. חשיפת ממדים אלה יכולה לסייע בפתיחת צוהר לראייה של העבר – ובעקבות זאת גם של העתיד – שאינה בהכרח דיכוטומית או קונפליקטואלית.

ולשחרור' (עמ' 20). במקורו עומד תיאור מפורט של המאבק המזוין הפלסטיני משנות החמישים ואילך כדרך המלך לביטוי התודעה הלאומית הפלסטינית. אף כאן כבהא אינו נמנע מלבקר את מהלכיה של ההנהגה הפלסטינית, ובראשה יאסר ערפאת, ואת מה שהוא מגדיר כישלון אסטרטגיית המאבק המזוין. הוא מצביע על התפנית שחלה אצל ערפאת לקראת הליכה ב'נתיב מדיני של פשרות וויתורים' (עמ' 277) בעקבות התבוסה שנחל אש"ף במלחמת לבנון הראשונה, וחזותם בשאלה האם 'יעברו שוב שנות דור של סכסוכי דמים על הארץ עד שיתפכחו תושביה?' (עמ' 291). ברומה לדיון במרד של 1936-1939, סקירתו המפורטת של כבהא משקפת את מרכזיותו של המאבק המזוין בהבניית התודעה הלאומית הפלסטינית, המושתתת בין השאר על מיתולוגיה של גבורה והקרבה.

סטייה מתיאורי מהלכי המאבק המזוין יש בפרק מעניין הסוקר את חייהם של הפליטים הפלסטינים בארצות שהתיישבו בהן. סקירה זו פותחת צוהר לעניין חשוב ומוכר פחות – הממדים החברתיים, הכלכליים, הפוליטיים ובמידה מסוימת גם התרבותיים של חיי הפליטים הפלסטינים בארצות התיישבותם. חלק בלתי נפרד של פרק זה הוא דיונו של כבהא בפליטים הפלסטינים שהם אזרחי ישראל. אלה הם ה'נוכחים הנפקדים', ששיעורם בקרב הפלסטינים בישראל, מציין כבהא, גבוה ממה שנדמה (23-40 אחוזים!).

ובראלי, בר-זוהר וטבת, שטענו שהצבעת שרת באה רק לאחר שכנוע נמרץ מצד בן-גוריון); ואילו הרמטכ"ל בפועל יגאל ידן אמר בישיבה: 'השאנסים שקולים מאוד. אם להיות יותר כנה, הייתי אומר, שהיתרון שלהם גדול, אם כל הכת הזאת תבוא ותילחם בנו'. ראו: א' פלדשטיין, 'שלושה ימים בחודש אייר תש"ח: עיון מחודש לאור המקורות', עיונים בתקומת ישראל, 8 (תשנ"ח), עמ' 354-374.

6 למען הגילוי הנאות עלי לציין שאני מקיים מחקר משותף עם פרופ' כבהא על תולדות הפרדסנות הערבית הפלסטינית עד 1948.

את האינטואיציה שלו על-פני חוות-הרדע של יועציו, וברוב המקרים התברר כי צדק בכך'. ראו: י' גלבר, קוממיות ונכבה: ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, 1948, תל-אביב 2004, עמ' 81-82, 234-259. ואילו מהעדויות שהביא פלדשטיין להתלבטות הקשה במנהלת העם שלושה ימים לפני תום המנדט אם לקבל את ההצעה האמריקנית לשביתת נשק ולדחות את הכרות המדינה, עולה כי ארבעה מתוך עשרת חברי מנהלת העם שנכחו בישיבה תמכו בהצעה לשביתת הנשק (פלדשטיין קבע שמשוה שרת התנגד להצעה האמריקנית, אך הוא הביא את עמדתם של אביוהר

ההנהגה ובמיוחד ראשיה אמין אלחסיני וערפאת
 כה פופולריים ורבי השפעה. מנגד דווקא מן
 הפרספקטיבה של ההיסטוריה היהודית, העשירה
 כל כך ב'משתפי פעולה' לכאורה, נראה כי כבהא
 אולי מחמיר מדי בשיפוטו כלפי חלקים בהנהגה
 הפלסטינית המסורתית. כפי שהראו יהושע פורת
 וחוקרים אחרים, אף אלה החזיקו בעמדה לאומית,
 אך העריכו שלמען הישרדותו של העם הפלסטיני
 הכרחי להגיע לפשרה עם הכוחות שנראו חזקים
 מכדי להביסם.⁷

ספרו של כבהא, המביא באופן מתומצת, בהיר
 ומבוסס את סיפורו רב התהפוכות והקשה של העם
 הפלסטיני לאורך יותר ממאה שנים, בוודאי ישמש
 רבות ורבים שיבקשו ללמוד באופן מוסמך ושקול
 את תולדותיו. הספר אף יאפשר למעיינים בו לחוות
 באופן בלתי אמצעי את ההיסטוריה הפלסטינית
 מנקודת המבט של הערבים הפלסטינים עצמם.
 יש לקוות שבכך ייפתח שער להבנה הדדית טובה
 יותר, שתוליך לקירוב העמים ולפיוס.

חאג' אמין אלחסיני
 (1929)

כאמור המחבר אינו חוסך שבטו מההנהגה
 הפלסטינית לדורותיה. אולם נותרתי עם השאלה
 מדוע, למרות הטעויות הקשות שעשו, נותרו

ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הערבית-
 הפלסטינית 1929-1939, תל-אביב תשל"ט.

7 'י' פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית-
 הפלסטינאית: 1918-1929², תל-אביב 1976; הנ"ל,